

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska

<https://orcid.org/0000-0001-7025-4872>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Problem pokoju z Rosją bolszewicką w polskich analizach i opiniach w kontekście rokowań ryskich (wybrane przykłady)

Abstrakt: W artykule zbadane zostały dokumenty przedstawiające analizy i opinie na temat możliwości i ryzyka zawarcia pokoju z Rosją bolszewicką, a także wynikających z tego zagrożeń i konsekwencji dla Polski i Europy. Są to przede wszystkim materiały ekspertów wojskowych, służb wywiadowczych i dyplomatycznych. Temat przedstawiony jest głównie z polskiej perspektywy, ale w mniejszym stopniu uwzględniono także francuską. Włączenie jej wynika przede wszystkim z antybolszewickiego stanowiska władz w Paryżu, znaczenia Francji w systemie międzynarodowym po pierwszej wojnie światowej, a także licznych odniesień do tego kraju w wykorzystanych dokumentach.

Słowa kluczowe: pertraktacje pokojowe, Polska, Rosja bolszewicka, Ryga, Oddział II Naczelnego Dowództwa WP, Oddział II Sztabu Generalnego WP, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ignacy Matuszewski, Roman Knoll, Tadeusz Jordan Rozwadowski

Abstract: The article analyses documents presenting estimations and opinions on the possibility of concluding peace with Bolshevik Russia and the resulting threats and consequences for Poland and Europe. These are mainly archival materials produced by military experts, intelligence services, and diplomatic services on peace with Bolshevik Russia. The topics are primarily presented from the Polish perspective, but the French standpoint is also included, although to a lesser extent. The inclusion of France in the subject matter was mainly due to the anti-Bolshevik stance of that country's authorities, the importance of France in the international system after the First World War, and the numerous references to France in the documents used in the article.

Keywords: peace negotiations, Poland, Bolshevik Russia, Riga, Second Department of the Supreme Command of the Polish Army, Second Department of the Polish General Staff of the Polish Army, Ministry of Foreign Affairs, Ignacy Matuszewski, Roman Knoll, Tadeusz Jordan Rozwadowski

Od samego początku konfliktu polsko-bolszewickiego równoległe do starć zbrojnych z różnym natężeniem i skutkiem toczyły się rozmowy dyplomatyczne zmierzające do zawarcia pomiędzy stronami uregulowań pokojowych, a także szeroko zakrojona akcja dyplomatyczno-propagandowa na Zachodzie Europy, prowadzona zarówno przez stronę rosyjską, jak i polską.

Choć bolszewicy jeszcze przed zdobyciem władzy w sierpniu 1917 r. wydali dekret anulujący traktaty rozbiorowe, a potem chętnie powoływali się na Wilsonowskie hasła o samostanowieniu narodów, to w praktyce czynili zupełnie co innego. Stosunki Warszawy z Rosją czerwoną, ale także białą, determinowały w dużym stopniu kwestie granic. Dla Polski sąsiad ten był niebezpieczny w obydwu wariantach ustrojowych. W przypadku Rosji bolszewickiej dochodziły jeszcze element ideologiczny i plany rewolucji światowej. Po zwycięskiej bitwie warszawskiej i operacji niemeńskiej pozycja negocjacyjna Polski w rokowaniach z bolszewikami wydawała się korzystna. W praktyce jednak wyglądało to różnie. Od 21 IX 1920 r. polsko-sowieckie negocjacje toczyły się w Rydze. Już 5 października podpisano protokół w sprawie preliminarium pokojowych, a 12 października – umowę o preliminarzach i rozejmie. Zawarty 18 III 1921 r. traktat ryski dawał pewne nadzieje na stabilizację stosunków dwustronnych, choć słowo *nadzieja* powinny tu towarzyszyć określenia *niepokój* i *kontrowersje*. Pokój z Rosją bolszewicką stawał się dla młodej polskiej państwowości koniecznością, ale budził wiele kontrowersji. W środowiskach wojskowo-wywiadowczych oraz dyplomatycznych stawiano sobie pytania: Czy w ogóle możliwy jest pokój z taką władzą? Czy można go zawrzeć na polskich warunkach, a może tylko na bolszewickich? Co takie warunki miałyby oznaczać? Co zatem wówczas oznaczał pokój Polski z Rosją bolszewicką dla Europy?

Temat polsko-bolszewickich pertraktacji w Rydze oraz opinii ówczesnych środowisk wojskowych i polityczno-dyplomatycznych doczekał się już znaczącej literatury historycznej, a także licznych publikacji źródłowych. W niniejszym artykule przywołano tylko część tej bibliografii. Impulsem do ponownego podjęcia tego zagadnienia w kontekście opinii i analiz służb wojskowo-wywiadowczych oraz polityczno-dyplomatycznych są ostatnie publikacje źródłowe, przede wszystkim *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*, t. I: 1918–1926, cz. I: *Polska między Rosją „białą” a „czerwoną” (listopad 1918 – marzec 1921)* pod redakcją Jana Jacka Bruskiego i Mariusza Wołosa, ale także dokumenty Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego i Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego pochodzące z archiwów rosyjskich, a zgromadzone i udostępnione na stronie internetowej przez Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe¹.

¹ *Kolekcja akt z archiwów rosyjskich (grupa zespołów)*, „Wojskowe Biuro Historyczne” [online, dostęp: 20 IV 2024]: <<https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/kolekcja-akt-z-archiwow-rosyjskich-grupa-zespołow-2020-01-17-b2pv/>>.

Ważnym punktem wyjścia stał się dla mnie także opublikowany już dawno, bo w 1998 r. artykuł Janusza Ciska i Włodzimierza Sulei *Ignacy Matuszewski w rokowaniach ryskich*².

„Stawianie przez Joffego kwestji ultymatywnie”³ – trudne pertraktacje pokojowe z bolszewikami

Na początku listopada 1920 r. naczelny wódz Józef Piłsudski wysłał do Rygi w charakterze eksperta płk. Ignacego Matuszewskiego, dyplomata i żołnierza oraz szefa Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Miał on tam zastąpić gen. Mieczysława Kulińskiego. Matuszewski przybył do Rygi prawdopodobnie 13 listopada i już wieczorem wystosował telegram do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego⁴. Pracował głównie w komisji granicznej, która zajmowała się przebiegiem linii rozgraniczającej Rzeczpospolitą od Rosji na podstawie zapisów zawartych w traktacie preliminaryjnym, ale także w komisjach jenieckiej, ekonomicznej i prawno-politycznej. Znaczący polityki i działań Piłsudskiego uważają, że jesienią 1920 r. nie rezygnował jeszcze z planów federacyjnych i mimo rokowań pokojowych spodziewał się wznowienia działań wojennych⁵. Grzegorz Nowik pisze:

W perspektywie Józefa Piłsudskiego, którego metodą uprawiania polityki było tworzenie faktów dokonanych i legalizowanie ich, negocjacje w Rydze, gdzie dominowali jego polityczni przeciwnicy, jawiły się jako nurt drugorzędny, na który musiał się zgodzić, z którym musiał się liczyć, ale który mógł zdezawuować nowymi faktami dokonanymi⁶.

Wysłanie do Rygi Matuszewskiego, zwolennika aktywnej i nieufnej polityki wobec Rosji, wydawało się więc jesienią 1920 r. dobrym posunięciem. Mimo że jego raporty cechuje przede wszystkim ton sprawozdawczy, to dają one wgląd w atmosferę rozmów i taktykę przeciwnika. Matuszewski często przytacza

² J. Cisek, W. Suleja, *Ignacy Matuszewski w rokowaniach ryskich*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 75–86.

³ Cytat z raportu Ignacego Matuszewskiego: *14 listopada 1920. Raport eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o przebiegu rozmów na temat wypełnienia preliminarzów, Ryga, d. 14 XI 1920 r.*, w: *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*, t. I: 1918–1926, cz. I: *Polska między Rosją „białą” a „czerwoną” (listopad 1918 – marzec 1921)*, red. J.J. Bruski, M. Wołos, Warszawa 2020, dok. 298, s. 575.

⁴ *13 listopada 1920. Telegram eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o przebiegu rozmów na temat wypełnienia preliminarzów*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 297, s. 574.

⁵ G. Nowik, *Odrodzenie Rzeczypospolitej w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego 1918–1922*, cz. II: *Sprawy zagraniczne*, Warszawa 2020, s. 573 i n.; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Warszawa 1995, s. 249 i n.

⁶ G. Nowik, op. cit., s. 574.

słowa sowieckiego dyplomaty i przewodniczącego delegacji na rokowania z Polakami Adolfa Joffego⁷. Podczas ryskich pertraktacji Joffe wielokrotnie oskarżał stronę polską o parcie do wojny i związane z tym zagrożenie dla sowieckiego państwa. Oficjalnie deklarował przy tym chęć pokoju, ale jednocześnie straszył Polaków istnieniem w Rosji partii wojennej, która podważa pokojowe intencje Rzeczypospolitej i obawia się ataku z jej strony. W raporcie z 19 XI 1920 r. Matuszewski pisał:

Odnoszę jednak wrażenie, że oświecenie Joffego jest świadomie fałszywe. Przypisuję raczej nacisk wywierany w Rydze chęcią stworzenia okoliczności, któreby można komentować jako złamanie umowy przez Polskę, i w przyszłości usprawiedliwiać odchylenia od umów ze strony sowieckiej⁸.

W kolejnym czytamy:

Delegacja bolszewicka bazuje się na pewności, iż ze strony Delegacji Polskiej rokowania przerwane nie zostaną i rozejmu nikt nie wypowie. To pozwala Delegacji bolszewickiej nie tylko twardo obstawać przy swoich warunkach, ale przybierać nawet chwilami ton impertynencki i grozić zerwaniem, co skutek niestety odnosi. [...] bolszewicy górują nad stroną polską, a grając umiejętnie zarówno na psychice samej Delegacji, jak i na stosunkach parlamentarno-partyjnych u nas, jak przypuszczam, będą bardzo oporni w ustępstwach⁹.

W raporcie z 16 II 1921 r. pisał z kolei, że „rozpoczął się ze strony bolszewików ordynarny szantaż i wyraźna gra: albo kapitulujecie, albo będziemy zwlekali i robili wam najrozmaitsze niespodzianki”¹⁰. Przedstawiając trudne

⁷ Na temat taktyki Joffego pisze m.in. Giennadij Matwiejew. Zob. G. Matwiejew, *Taktyka Adolfa Joffego podczas pertraktacji z Polską w sprawie zawarcia preliminarium pokojowych w 1920 roku*, w: *Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, red. S. Dębski, Warszawa 2013, s. 202–230. Matwiejew jest dość powściągliwy w konkluzjach dotyczących sowieckich dyplomatów i polityków. Przyznaje w tym artykule, że taktyka Joffego polegała na stawianiu stronie polskiej niemożliwych do przyjęcia warunków. Liczne raporty Joffego oraz jego korespondencję z sowieckimi władzami zob. także w: *Советско-польские отношения в 1918–1945 гг. Сборник документов в четырех томах*, t. I: *1918–1926*, red. М.М. Наринский, А.В. Мальгин, Москва 2017, dok. 59, 62, 66, 68, 70, 72–73, s. 228, 233, 243, 246, 251, 253–255; M. Gmurczyk-Wrońska et al., *Rosyjska edycja dokumentów dyplomatycznych do stosunków polsko-sowieckich. Co nowego?*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, t. CXXIX, z. 4, s. 893–951.

⁸ 19 listopada 1920. Raport eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o wypełnieniu preliminarium, przebiegu rokowań i własnych zdaniach, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 307, s. 585.

⁹ 22 listopada 1920. Raport eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o stanowisku i taktyce strony sowieckiej, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 313, s. 592–593.

¹⁰ 16 lutego 1921. Raport eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o taktyce strony sowieckiej i polskiej, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 394, s. 735.

negocjacje z sowiecką delegacją, Matuszewski uważał jednak, że w tamtej chwili bolszewicy zawrą pokój. Podkreślał przy tym, że nie zamyka to zagrożenia ich późniejszą aktywnością wojenną, w tym próbą ataku na Polskę i marszem na zachód Europy. Uważał, że kiedy tylko nastanie korzystna dla nich sytuacja międzynarodowa, znowu uderzą¹¹.

Pozycja i rola Matuszewskiego była istotna, ale nie decydująca w czasie rokowań ryskich. Był on jednak wysłannikiem Piłsudskiego i reprezentował punkt widzenia marszałka oraz jego otoczenia. Odegrał natomiast w tym czasie ważną rolę jako szef Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP. Wyrażana przez niego ocena stosunków polsko-sowieckich oraz zagrożenia ze strony bolszewików znajduje odzwierciedlenie w wielu raportach analityków Oddziału II.

„Pokój z bolszewickiego punktu widzenia”¹²

Tytuł tej części artykułu zaczerpnięty został z dokumentu z 19 X 1920 r. – „wyciąg[u] z raportu placówki w Tallinnie o sowieckiej perspektywie zawarcia preliminarium pokojowych”¹³. Czytamy w nim, że polski rząd nie ma zaufania do bolszewików i jest świadomy, z kim pertraktuje. Przyznano, że bolszewicy, „widząc rosnące polskie powodzenia [militarne] – wątpili, że polacy [*sic!*] zgodzą się na przerwę działań wojennych”¹⁴. Czytamy także, że Sowieci dążyli do zajęcia Polski i pójścia dalej na zachód, ale w tamtym momencie zawarcie pokoju z Polakami było dla ich rządu jak najbardziej pożądane, a to ze względu na konieczność walki z siłami gen. Piotra Wrangla i uspokojenia sytuacji wewnątrz Rosji, szczególnie przeciwdziałania problemowi głodu. W raporcie dodano także, że bolszewicy wypowiadali się sceptycznie o możliwości zawarcia pokoju z Polską, przypuszczając, że po uznaniu rządu Wrangla przez Paryż nastąpi wspólny atak jego sił i Polaków przy realnej pomocy Francji¹⁵.

W dokumencie z Tallinna czytamy również, że

władze sowieckie nie kryją swojego zadowolenia, pozbywszy się tymczasowo najpotężniejszego wroga [Polski], mając ręce wolne do załatwienia się z bardziej nagłymi sprawami jak zamiary zaborcze względem Polski. Cała prasa nie kryje się bynajmniej

¹¹ 30 listopada 1920. Raport eksperta wojskowego na rokowania pokojowe do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o stanowisku strony sowieckiej i przebiegu konferencji, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 330, s. 631.

¹² 19 października 1920. Wyciąg z raportu placówki w Tallinnie o sowieckiej perspektywie zawarcia preliminarium pokojowych, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 280, s. 546–548. Dokument nie został opatrzony podpisem, a jedynie datą i miejscem powstania w Rewlu (w 1918 r. nazwę tego miasta zmieniono na Tallinn).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 546.

¹⁵ Ibidem.

z „zadnimi” myślami. Przedewszystkiem otwarcie mówi, że o pokój bolszewikom bardzo chodziło, do pokoju dążyli całą siłą i wszelkimi ustępstwami dawali grunt do jego zawarcia. Lecz jest to jedynie „wymaganie chwili obecnej”¹⁶.

Kilkakrotnie powtórzono tam, że dla rządu sowieckiego najważniejsza była wówczas likwidacja Wrangla i ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej. Wobec niemożliwości pokonania Polski i wprowadzenia tam „rządów Polskiej Republiki Rad” Sowieci zostali zmuszeni do układów z – jak się wyrażali – białą Polską, ale

wierząc w możliwość odpowiedniej chwili przyszłości i licząc na odrodzenie militarne Niemiec, nie zamierzają się liczyć z wynikami tych układów, anulując je już teraz w myśli, i oczekują korzystnego dla siebie finału, jak to mieliśmy z brzeskim pokojem. Rozumiejąc, że Polskę można zgnieść tylko planowo przedsięwziętą akcją wojskową, długo a skrupulatnie przygotowaną, rząd sowieków mniema, że zyskawszy pokój, czyli jak on to zwie „pieredyszkę”, będzie mógł łatwiej zrewolucjonizować Polskę, iż będąc na stopie pokojowej, będzie miał łatwą drogę do agitacji, co przy pomocy miejscowych elementów ułatwi realizację zamiarów swych. Rząd Sowieków dobrze rozumie położenie Polski jako przedmurza Europy od bolszewizmu i Polska w planie bolszewizacji Europy stoi na pierwszym planie¹⁷.

Raport ten stanowi dla historyka nie lada wyzwanie, przede wszystkim w aspekcie ustalenia autora i jego powiązań. Informacje zawarte w dokumencie są ciekawe i w zestawieniu z innymi pismami potwierdzają polskie i sowieckie stanowisko wobec toczących się w Rydze pertraktacji oraz zawartego potem pokoju. Nie wiemy, kto jest autorem dokumentu i dla kogo został sporządzony. Prawdopodobnie był nim pracownik polskiej placówki dyplomatyczno-wywiadowczej powiązanej z Oddziałem II Naczelnego Dowództwa WP. Estonia zawarła już wcześniej pokój z bolszewikami i możemy się tylko domyślać, że jest to raport jednego z dyplomatów rezydujących w Tallinnie. Być może autorem jest delegat wojskowy w Łotwie i Estonii rtm. Stanisław Prus-Bogusławski lub jego pomocnik mjr Konstanty Ablamowicz¹⁸. Placówka w Tallinnie pełniła ważną rolę wywiadowczą, a nakierowana była na Rosję Sowiecką. Ignacy Matuszewski, traktując stolicę Estonii jako istotne miejsce do penetracji Rosji, wysłał tam jesienią 1920 r. grupę wywiadowczą pod kierownictwem pchor. Wiktora Zabłockiego¹⁹. Wydaje się,

¹⁶ Ibidem, s. 564.

¹⁷ Ibidem, s. 547.

¹⁸ Szerzej zob. R. Majzner, *Attachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania*, Częstochowa 2011, s. 160, 366. Majzner pisze, że placówka w Tallinnie powstała w lutym 1920 r. i początkowo funkcjonowała jako Misja Wojskowa przy Naczelnym Dowództwie Armii Estońskiej, a od kwietnia 1921 r. – jako Attachat Wojskowy przy Poselstwie RP w Tallinnie. Na temat tamtejszej placówki zob. także: A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 165–166.

¹⁹ Szerzej zob. ibidem, s. 166 i n.

że cytowany dokument należy łączyć z polską akcją wywiadowczą i dotyczy on placówki krypt. „Rewel”. Przypuszczam, że należy go też czytać w kontekście wspomnianych wyżej dokumentów z rosyjskich archiwów, które opublikowano na stronie internetowej Wojskowego Biura Historycznego – Centralnego Archiwum Wojskowego, dotyczą one bowiem m.in. polskiej placówki w Tallinnie²⁰.

„Nasza polityka względem Rosji w związku z chwilą obecną”²¹

Dużym niepokojem co do intencji i przyszłych poczynań bolszewików charakteryzuje się również dokumentacja wytworzona przez pracowników Oddziału II Sztabu Generalnego WP. 13 X 1920 r., a więc dzień po podpisaniu preliminarium pokojowych, w referacie Oddziału II przestrzegano przed zbytnim optymizmem w relacjach z bolszewikami. Pertraktacje pokojowe i zawierane z Moskwą układy nie likwidowały w ich opinii stanu zagrożenia dla granic Rzeczypospolitej, gdyż „pomimo otrzymanych ciosów bolszewicy utrzymują się przy władzy i potrafią utrwalić ją na całym obszarze Rosji, wówczas po dłuższym czy krótszym wytechnieniu rzucą się niewątpliwie na Polskę”²². Autorzy dokumentu nie wykluczali jednak upadku czerwonych i przejęcia władzy prawdopodobnie przez gen. Wrangla. Powątpiewali również, by uznał on układy zawarte przez bolszewików. Z tego względu twierdzili, że podpisanie przez Warszawę pokoju „nie rozwiązuje wcale kwestji polsko-rosyjskich stosunków, a zmusza Państwo Polskie do stosowania nadal czynnej, jak przezornej polityki w tej sprawie”²³. W opinii Oddziału II Rzeczpospolita powinna była nadal współdziałać z siłami zwalczającymi bolszewików, a przede wszystkim z popieranym przez Francję gen. Wranglem. Wobec prowadzenia pertraktacji pokojowych zalecano polskiej dyplomacji, by wyjaśniła Wranglowi i jego otoczeniu okoliczności oraz przesłanki, jakimi kierowała się Warszawa, przystępując do układów z bolszewikami. Dodajmy, że 11 VIII 1920 r. Francja oficjalnie uznała rząd gen. Piotra Wrangla, a jej władze polityczno-wojskowe liczyły, że porozumie się on z Polakami i wspólnie będą walczyć przeciwko czerwonym. Polskie zwycięstwo w bitwie warszawskiej dawało francuskim decydom

²⁰ Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego, Kolekcja akt z archiwów rosyjskich, sygn. VIII.800.61.9, Raporty i korespondencja z placówkami wywiadowczymi w Rosji, Wykaz imienny agentów placówki „Rewel”, 20 IX 1920 – 5 IV 1921: <https://wbh.wp.mil.pl/pdfviewer/?f=/c/scans/WKA_VIII_800/VIII_800_61_/VIII_800_61_9.pdf> [dostęp: 20 IV 2024].

²¹ 13 października 1920. Referat specjalny Oddziału II Sztabu Generalnego o polskiej polityce wschodniej w związku z podpisaniem preliminarium pokojowych, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 277, s. 540–543.

²² Ibidem, s. 540–541.

²³ Ibidem, s. 541.

nadzieję na taką współpracę i ostateczne pokonanie przeciwnika. Już 6 IX 1920 r. premier i minister spraw zagranicznych Alexandre Millerand pisał do marsz. Ferdinanda Focha, że

generał Wrangel przewiduje utworzenie frontu generalnego i jednolitego, łączącego wysiłki Polski z wojskami południowej Rosji w celu wykorzystania obecnej sytuacji do doprowadzenia do ostatecznego zniszczenia potęgi militarnej Sowieców. Uważam, że zależy nam na wykorzystaniu bieżących wydarzeń, aby raz na zawsze obalić sowiecką dominację²⁴.

Paryż z zadowoleniem przyjął wiadomość o mającym przybyć do Warszawy wysłanniku Wrangla – szefie sztabu Sił Zbrojnych Południa Rosji gen. Piotrze Machrowie. Dodajmy, że od czerwca 1920 r. był on przedstawicielem wojskowym gen. Wrangla w Polsce. Do Warszawy przybył jednak dopiero w październiku 1920 r.²⁵ Wydaje się mało prawdopodobne, by bolszewicy znali ustalenia francuskich decydentów, ale wieści o nadziei na współdziałanie Polski z Wranglem krążyły, a rozpisywała się o tym m.in. prasa paryska. Bolszewicy zaś z uwagą śledzili te informacje.

Wydaje się, że zawarte w dokumencie dążenie do utrzymania dobrych relacji z Wranglem to pokłosie nastawienia powiązanego z Francją szefa Sztabu Generalnego gen. Tadeusza Jordana Rozwadowskiego. W przygotowanym 5 XI 1920 r. referacie dla Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza pisał on o ciągłym zagrożeniu ze strony bolszewików²⁶. Przestrzegał, że mimo zawarcia umowy o preliminarjach pokojowych oraz zawieszenia broni na froncie polsko-bolszewickim niebezpieczeństwo ataku czerwonych nadal było realne. W jego ocenie wiązało się to przede wszystkim z charakterem władzy Sowieców oraz ich dążeniem do rewolucji światowej. Widząc w komunizmie główne zagrożenie m.in. dla Polski, Rozwadowski nie doceniał u bolszewików symbiozy interesów imperium rosyjskiego z planami rewolucyjnymi. Do treści zawartej umowy o rozejmie i preliminarjach pokojowych odnosił się krytycznie. Wskazywał na brak zapisów dotyczących kwestii wojskowych, czyli przede wszystkim rozbrojenia i ograniczenia poboru do sowieckiej armii. Obawiał się także, że nawiązanie przez Warszawę stosunków dyplomatycznych z bolszewikami ośmieli ich do coraz bardziej agresywnych działań na polu propagandy i dezorganizowania wewnętrznego życia gospodarczego²⁷.

²⁴ *Millerand, Ministre des Affaires Étrangères, à le Maréchal Foch, Président du Comité Militaire Allié de Versailles, Paris 6 septembre 1920*, w: *Documents diplomatiques français. 1920*, t. II: 19 mai – 23 septembre, Paris 1999, dok. 438, s. 565.

²⁵ 21 sierpnia 1920. *Raport zastępcy szefa Polskiej Misji Wojskowej przy rządzie Południa Rosji do naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w sprawie stosunku rosyjskich kół oficjalnych na Krymie do Polski*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 229, s. 485, przyp. 391.

²⁶ 5 listopada 1920. *Referat szefa Sztabu Generalnego dla Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza o zagrożeniu ze strony sowieckiej*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 293, s. 567–571.

²⁷ *Ibidem*, s. 568.

Uważał, że Polska powinna doprowadzić do upaństwowienia handlu z Rosją i zawarcia dodatkowego układu handlowego o tranzyście²⁸.

W innym dokumencie – referacie Oddziału II Sztabu Generalnego o perspektywach przyszłej wojny polsko-sowieckiej z 23 XI 1920 r., czyli tuż po ratyfikowaniu umowy o preliminarjach pokojowych – pisano z kolei o ciągłym zagrożeniu, jakie dla Polski i Europy stanowi bolszewicka Rosja. Wskazując na sterowaną przez bolszewików III Międzynarodówkę, spodziewano się przewrotów komunistycznych w Europie. W dokumencie przywołane zostały słowa przywódcy Kominternu Grigorija Zinowjewa wypowiedziane 7 X 1920 r., czyli kilka dni przed podpisaniem preliminarjów: „Droga rewolucji jest zawsze drogą przez Warszawę, tę jedyną przeszkodę naszemu połączeniu z proletariatem niemieckim”²⁹. Autorzy raportu nie mieli wątpliwości, że w momencie gdy Rosja Sowiecka wzmocni swoje siły, ponownie uderzy na Polskę, gdyż

[p]okojowe współzycie sąsiadów, a w pierwszym rządzie państwa polskiego z Rosją sowiecką, jest możliwe dotąd, dopóki plany imperjalistyczno-rewolucyjne bolszewików są hamowane przez niebezpieczeństwo wewnętrzne – wroga domowego. Z chwilą gdy do zabezpieczenia spokoju w kraju wystarczą rządowi sowiektów oddziały wewnętrznej ochrony (tzw. Wochr) i czereszyczejki, czerwona armia siłą rzeczy będzie użyta dla „wyzwolenia proletariatu” innych krajów. Zlikwidowanie frontów domowych zwróci uwagę bolszewicką, a z nią i czerwone hordy zbrojne, za zachód, a przede wszystkim przeciw Polsce³⁰.

Czytamy tam, że widać przygotowania bolszewików do wojny i nie wyklucza się ich ataku już wiosną 1921 r.³¹ Wskazano także na „niezdolność mocarstw Europy do stworzenia jednolitego przeciwbolszewickiego frontu”³². Autorzy dokumentu sądzili, że Wielka Brytania będzie raczej szukać porozumienia z bolszewikami, ale dopuszczali także wariat konfrontacji. Francja natomiast miała ich zdaniem zachować antybolszewicki kurs, ale z większą ostrożnością niż dotychczas³³. W tym miejscu chcę również wskazać na przewidywania Paryża, że czerwoni wznowią aktywność wiosną 1921 r. Z obserwacji francuskiego sztabu wojskowego wynikało, że Armia Czerwona cały czas dokonywała

²⁸ W okresie międzywojennym Polska wielokrotnie próbowała zawrzeć umowę handlową z Rosją Sowiecką. Pertraktacje takie prowadził w Moskwie m.in. Stanisław Patek. Były one niezwykle trudne, a układ podpisano dopiero jesienią 1938 r. Szerzej o gen. Rozwadowskim zob. M. Patelski, *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002.

²⁹ *Przed 23 listopada 1920. Referat Oddziału II Sztabu Generalnego o perspektywach przyszłej wojny polsko-sowieckiej*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 315, s. 597.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, s. 598.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, s. 604.

reorganizacji i wiosną mogłaby przystąpić do ataku³⁴. Przypuszczano tam, że w razie kolejnej ofensywy Polacy nadal będą walczyć i bronić swego kraju. Opierając się na analizie sztabu, francuskie Ministerstwo Wojny przygotowało 5 I 1921 r. notę, z której wynika, że brano pod uwagę wiosenny atak bolszewików, a w związku z tym planowano sprzętowe i materiałowe wsparcie Polski i Rumunii oraz pośrednictwo w ewentualnym porozumieniu obu państw³⁵.

Analizy i opinie Oddziału II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych

W dokumencie wytworzonym 28 X 1920 r. przez Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych powątpiewano w prawdziwość informacji na temat słabości bolszewików i dobrej kondycji sił Piotra Wrangla. Czytamy tam, że białemu generałowi nie udało się dotąd przenieść operacji w głąb Rosji i prawdopodobnie będzie się musiał wycofać nawet z Krymu. Dalej autorzy dokumentu stwierdzili, że z wojskowego punktu widzenia sytuacja bolszewików była bardzo korzystna, gdyż wewnątrz kraju mieli przeciwko sobie właściwie tylko siły Wrangla. Wyrażali też swój krytycyzm wobec białej Rosji, która ciągle dążyła do reaktywowania dawnego imperium i nie chciała się pogodzić „ze stanem rzeczy wytworzonym przez zwycięstwo polskie i pokój ryski”³⁶. Jako przesadzone traktowali informacje z zachodniej prasy na temat antybolszewickich fermentów, głównie wśród chłopstwa wewnątrz Rosji:

[...] fakt dalszego pogarszania się sytuacji gospodarczej nie upoważnia nas do przepowiadania bolszewikom szybkimi krokami nadchodzącego zgonu. Skrajna nędza i apatia najszerszych mas, jaką ten stan rzeczy sprowadza, jest dla władzy opierającej się na systemie terroru, któremu równego nie zna historia – raczej ułatwieniem niż utrudnianiem rządów³⁷.

Autor dokumentu miał świadomość, że bolszewicy stanowili dla Polski ciągle zagrożenie, nawet mimo toczących się pertraktacji pokojowych:

[...] zaborcze tendencje Rosji sowieckiej nie wynikają ze zwykłych przesłanek politycznego imperializmu. Uderzając na Polskę, Sowiety uderzają nie na daną wroga im potęgę, której osłabienia domaga się ich racja stanu. [...] Polska jest dla nich

³⁴ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris (dalej: AMAE), Direction des Affaires Politique et commerciales, Russie, vol. 167, Observations sur les notes du 2ème Bureau de l'Etat-Major de l'Armée en date du 30 decembre, 5 I 1921, k. 3–4.

³⁵ *Note. Communiquée par le Ministère de la Guerre. Observations sur les notes du 2ème Bureau de l'Etat-Major de l'Armée du 30 decembre 1920*, w: *Documents diplomatiques français. 1920*, t. III: *24 septembre 1920 – 15 janvier 1921*, Bruxelles et al. 2002 (dalej: DDF, 1920, t. III), dok. 396, s. 560–562.

³⁶ *28 października 1920. Referat specjalny Oddziału II Sztabu MSWojsk. O polskiej polityce wschodniej w związku z podpisaniem preliminarium pokojowych*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 288, s. 561.

³⁷ *Ibidem*, s. 558–559.

nie celem samym w sobie, ale tylko środkiem, etapem, pomostem do twierdz kapitalizmu zachodniej Europy [...]. Jedyne więc dla nas niebezpieczeństwo ze strony Rosji bolszewickiej to niebezpieczeństwo ponownej próby zbrojnego przejścia przez Polskę – do Europy. Aby się zabezpieczyć przeciw tej groźbie, trzeba nam utrzymywać stan gotowości wojskowej w ciągłym porozumieniu z państwami Zachodu³⁸.

Ekspersi Oddziału II Sztabu MSWojsk z nadzieją pisali o wspieraniu Polski w walce z bolszewikami przez mocarstwa zachodnie. Wielką Brytanię oceniano wprawdzie sceptycznie, ale co do Francji istniały pewne iluzje. Było to tym bardziej dziwne, że Francuzi oficjalnie dystansowali się od prowadzonych w Rydze polsko-sowieckich rokowań pokojowych³⁹. W dużym stopniu wynikało to z nadziei, jaką pokładali w sukcesie sił gen. Wrangla i dość szybkim, jak sądzono, upadku bolszewików. W ich ocenie sprawne zawarcie rozejmu polsko-bolszewickiego mogłoby doprowadzić do odparcia sił Wrangla przez Sowieców, a jednocześnie być niekorzystne dla Polski i utrzymania pokoju w Europie Środkowo-Wschodniej⁴⁰. Dodajmy, że już 1 X 1920 r. premier i minister spraw zagranicznych Georges Leygues pisał w instrukcji do posła w Warszawie Hectora de Panafieu, że Francja będzie wspierać Polskę w obronie przed bolszewikami i przestrzegać przed zawarciem rujnującego pokoju (*paix désastreuse*). Określenie to dotyczyło w opinii Francuzów zbyt wygórowanych polskich ambicji granicznych na wschodzie. Leygues powtarzał stosowane na Quai d'Orsay od 1919 r. określenie o etnograficznej granicy Polski na wschodzie⁴¹ oraz przywiązywaniu przez Paryż dużej wagi do poprawnych stosunków Warszawy z rządem gen. Wrangla. Co ciekawe, w odróżnieniu od dokumentacji z września 1920 r. 1 października Leygues pisał już, że Francja gotowa byłaby nawet zaakceptować pokój polskiego rządu z bolszewikami. W pewnym sensie stabilizowałby bowiem sytuację w regionie (przynajmniej na jakiś czas), ale nie powinien drażnić – jak się wyrażali – rosyjskiego patriotyzmu⁴². Sytuacja zmieniła się diametralnie w listopadzie 1920 r., gdy pokonany przez bolszewików Wrangel opuścił Krym i z resztkami armii znalazł się w Bizercie⁴³.

³⁸ Ibidem, s. 562.

³⁹ Szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Traktat ryski z perspektywy Paryża*, w: *Zwycięski pokój czy rozejm na pokolenia? Traktat ryski z perspektywy 100 lat*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Warszawa 2022, s. 135–154.

⁴⁰ *Note du Département, Paris 30 septembre 1920*, w: DDF, 1920, t. III, dok. 21, s. 26–27.

⁴¹ Szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013, s. 59 i n.

⁴² *M. Leygues, Ministre des Affaires Étrangères, à M. de Panafieu, Ministre de France à Varsovie, Paris 1er octobre 1920*, w: DDF, 1920, t. III, dok. 23, s. 28.

⁴³ Szerzej zob.: M. Gmurczyk-Wrońska, *Polska, bolszewicy i „biała Rosja” – z wschodniej polityki Francji 1918–1921*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, t. XLIX, z. 1, s. 73–92; eadem, *Francja wobec wojny i pokoju Polski z bolszewikami (1919–1921)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 2015, t. CXLII, z. 4, s. 573–590; eadem, *Francja i jej rosyjski „sojusznik” w latach 1917–1921*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek i in., Warszawa 2017, s. 53–68.

„Zgodzimy się rozmawiać z niemiecko-bolszewickimi kanałiami delegowanymi przez Lenina”⁴⁴

Zdanie wykorzystane w powyższym śródtytule pochodzi z listu, który minister spraw zagranicznych Stanisław Patek wysłał w marcu 1920 r. do swego kuzyna. Z problemem bolszewizmu i Rosji sowieckiej zetknął się już w okresie konferencji paryskiej w 1919 r. i w czasie piastowania urzędu ministra spraw zagranicznych w pierwszej połowie 1920. Określał wtedy bolszewików mianem bandytów, ale chyba nie doceniał w pełni ich możliwości dyplomatycznych. Przekonywał zachodnich polityków, by pomogli Polsce odeprzeć najazd bolszewików, którzy zagrażali całej Europie. Wiosną 1920 r. popierał jednak zawarcie z nimi pokoju, traktując to jako działanie zabezpieczające Polskę przed nieprzychylnym stanowiskiem Wielkiej Brytanii, która skłaniała się do uznania rządu czerwonych, i brakiem zdecydowania Francji co do udzielenia Polsce faktycznej pomocy. Zarówno Patek, jak i polskie elity rządzące doskonale zdawali sobie sprawę ze stanowiska, jakie wobec Rzeczypospolitej, a szczególnie przyszłej granicy polsko-rosyjskiej, zajmowali biali generałowie. W ich działaniach i potencjalnej realizacji planów restytucji imperium widzieli ogromne niebezpieczeństwo dla Polski. Było to tym bardziej groźne z uwagi na poparcie, jakim biała Rosja, a później gen. Wrangel cieszyli się we Francji. Uzgodnione z Józefem Piłsudskim stanowisko Patka było wiosną przede wszystkim posunięciem taktycznym i najprawdopodobniej stanowiło punkt wyjścia do dalszych, także wojennych rozgrywek z bolszewikami. W opublikowanym w biografii Patka liście do kuzyna, który nieopatrznie dostał się w ręce francuskich dyplomatów, czytamy m.in.:

Zgodzimy się rozmawiać z niemiecko-bolszewickimi kanałiami delegowanymi przez Lenina jedynie, jeśli nasze warunki wstępne zostaną formalnie zaakceptowane przez ten rząd bandytów przed jakąkolwiek dyskusją [...] Anglia wolała zachęcić Europę do uznania rządu Sowietów, nawiązując z tymi bandytami rozmowy. Będziemy rozmawiać, ponieważ tak trzeba, i będziemy bronić polskich interesów tak, jakby to zrobili anglo-saksońscy przemyslowcy. Kości zostały rzucone⁴⁵.

Niestety wiele jest też w tym liście naiwności. Bolszewicy okazali się w Rydze bardziej niebezpieczni, niż wcześniej sądzono. W pierwszej połowie 1920 r. działania Ministerstwa Spraw Zagranicznych zakończyły się porażką. Patek ponownie zetknął się z Sowietami, pełniąc funkcję posła Rzeczypospolitej w Moskwie w latach 1927–1932. Pisał wtedy w raportach, że w świetle interesów bolszewizmu żadne układy z ZSRR nie miały większego znaczenia, gdyż bolszewizm

⁴⁴ AMAE, seria Pologne, t. CXXXVII, Chargé d'affaires Francji w Bernie do Milleranda, Berno, 26 III 1920, k. 64–65. 8 IV 1920 r. Millerand przekazał te informacje swoim dyplomatom w Warszawie i Londynie. Ibidem, Russie, t. CCLXXXVII–CCLXXXVIII, Paris, 8 IV 1920, k. 91–92; M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek...*, s. 103.

⁴⁵ Ibidem.

wyrósł z wojny i do wojny dążył. Stała się ona elementem wewnętrznej logiki bolszewizmu, a jego istnienie wręcz zależało od wojny. Patek podkreślał, że to Lenin i jego towarzysze świetnie skorzystali z sytuacji wytworzonej przez wojnę⁴⁶.

Stanisław Patek nie brał udziału w rokowaniach ryskich, ale jego analizy z drugiej połowy lat dwudziestych były już trafne. W Rydze obecny był natomiast naczelnik Wydziału Wschodniego w MSZ Roman Knoll, ale przybył tam z polską delegacją już po podpisaniu traktatu rozejmowego i jego ratyfikacji. Pełnił funkcję eksperta ministerstwa, a jego biograf Henryk Bartoszewicz nazywa go mężem zaufania ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapiehy. Pisze też, że nie wiemy, czy Knoll brał udział w redagowaniu instrukcji politycznej ministra do polskich placówek zagranicznych z 10 IX 1920 r. Nadmienia jednak, że tak jak Sapieha Knoll nie ufał w trwałość układów z bolszewikami⁴⁷. We wspomnianej instrukcji, poza stwierdzeniem potrzeby podpisania pokoju z Rosją Sowiecką, znajduje się ważna konstatacja, że „pokój zawarty z bolszewikami nie daje żadnej gwarancji trwałości i że chociaż bolszewicy wydają się skłonni do zawarcia rozsądnego pokoju, chcą oni tylko uzyskać wolną rękę, aby zniszczyć Wrangla i być może w przyszłym roku mogą na nas uczynić wyprawę”⁴⁸. Knoll wskazywał w raportach na bardzo trudny proces negocjacyjny z Sowietami, stosowanie przez nich szantażu czy stawianie sprawy na ostrzu noża, jak w przypadku oporów w sprawie zwrócenia Polakom taboru kolejowego. Opisywał też zachowania Joffego, który pozwalał sobie na szantaż słowny. W jednym z fragmentów raportu napisanego przed 7 III 1921 r. Knoll pisał:

Na spotkaniach się przewodniczących Joffe pozwala sobie twierdzić, że mógłby nam nic nie dać, ponieważ my o żaden z żądanych szczegółów prowadzić wojny nie będziemy i nie możemy, i wie doskonale, że mamy na karku Śląsk, która nas zmusza do zaakceptowania jakichkolwiek warunków. Takie miłe żarty spotykają się z naszej strony z głuchym milczeniem, nie pozostają jednak bez wpływu na psychikę naszej strony. Przy stałym gwałtowaniu z kraju, przy wszystkich względach państwowych i partyjnych PSL tego rodzaju zachowanie strony przeciwnej sprawia, że Delegacja nie jest już właściwie zdolna do należytych wysiłków w obronie naszych pretensji⁴⁹.

⁴⁶ *Raport Patka do ministra Augusta Zaleskiego, Moskwa 12 III 1928*, w: Stanisław Patek, *Raporty i korespondencja z Moskwy (1927–1932)*, red. M. Gmurczyk-Wrońska, wyd. 2, Warszawa 2013, dok. 122, s. 294.

⁴⁷ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll. Polityk i dyplomata*, Warszawa 2018, s. 51.

⁴⁸ Instrukcja polityczna ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapiehy dla placówek zagranicznych RP informująca o stanowisku państw Europy i Stanów Zjednoczonych wobec radziecko-polskich rokowań pokojowych: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, red. N. Gašiorowska-Grabowska, I.A. Chrienow, t. III: *Kwiecień 1920 – marzec 1921*, oprac. W. Gostyńska et al., Warszawa 1964, dok. 212, s. 406.

⁴⁹ *Przed 7 lutego 1921. Raport eksperta głównego MSZ na rokowania pokojowe do wicedyrektora Departamentu Politycznego MSZ o przebiegu negocjacji i taktycy obu stron*, w: *Dokumenty do historii...*, dok. 390, s. 730.

Knoll wspierał ideę niepodległości Ukrainy i Białorusi od Sowieców. Wiedział jednak, że realizacja tego postulatu w ówczesnych warunkach była prawie niemożliwa. Mimo wszystko w czasie negocjacji stosował metodę dyskretnej i ciągłego powracania do tego zagadnienia⁵⁰.

* * *

Zaprezentowane w niniejszym tekście opinie i analizy to tylko mały fragment polskiej dokumentacji dotyczącej problemu Rosji Sowieckiej oraz bolszewickiego zagrożenia dla Polski i Europy. Pisma te odzwierciedlają ogromny niepokój związany z perspektywą kolejnej wojny z bolszewikami i sceptycyzm co do rezultatu pertraktacji pokojowych. Są to opinie z różnych ośrodków polityczno-wojskowych, ale łączą je dość duży realizm w ocenie stosunków z Rosją Sowiecką i ogromna nieufność co do trwałości zawartego z nią pokoju. Nie wchodząc w rozważania dotyczące składu polskiej delegacji na rokowania, stosowanych przez nią technik negocjacyjnych oraz minimalnego wpływu naczelnego wodza Józefa Piłsudskiego i związanych z nim osób na wynik negocjacji, trzeba stwierdzić, że ani strona polska, ani zachodnie mocarstwa nie zdawały sobie w pełni sprawy, z jak bardzo trudnym i przebiegłym przeciwnikiem będą rozmawiać. W przywołanych dokumentach często pojawiają się informacje na temat stanowiska Francji wobec bolszewików i toczących się negocjacji polsko-sowieckich. Nie może to dziwić, ponieważ Paryż nie chciał uznać władzy bolszewików i wspierał Rzeczpospolitą w walce przeciwko nim. Francuzi nie angażowali się bezpośrednio w wojnę polsko-bolszewicką, ale zarówno kredyty i wsparcie w postaci sprzętu wojskowego, jak również wysyłanie do Polski oficerów miało duże znaczenie dla polskiej elity politycznej. Dodatkowo w drugiej połowie 1920 r. toczyły się już wstępne rozmowy na temat przyszłego sojuszu polsko-francuskiego.

Streszczenie

W artykule zaprezentowane zostały opinie i analizy Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego i jego szefa pplk. Ignacego Matuszewskiego, Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego i kierującego nim gen. Tadeusza Jordana Rozwadowskiego, a także Ministerstwa Spraw Wojskowych i jego ekspertów oraz dyplomatów. Odwołano się przy tym do najnowszych publikacji źródłowych, szczególnie *Dokumentów do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*, t. I: 1918–1926, cz. I: *Polska między Rosją „białą” a „czerwoną” (listopad 1918 – marzec 1921)* pod redakcją Jana Jacka Bruskiego i Mariusza Wołosa. Omówione dokumenty dotyczą możliwości, ryzyka i konsekwencji zawarcia pokoju z bolszewicką Rosją dla Polski i Europy. Tematyka ta przedstawiona została głównie z polskiej perspektywy, ale w mniejszym stopniu uwzględniono także francuską. Włączenie jej wynikało przede wszystkim z antybolszewickiego stanowiska władz w Paryżu, znaczenia Francji w systemie międzynarodowym po pierwszej wojnie światowej, a także licznych odniesień do tego państwa, jakie znalazły się w wykorzystanych dokumentach. Materiały te odzwierciedlają ogromny

⁵⁰ Szerzej zob. H. Bartoszewicz, op. cit., s. 45.

niepokój związany z perspektywą kolejnej wojny z bolszewikami. Są to opinie różnych ośrodków polityczno-wojskowych, ale łączą je dość duży realizm w ocenie relacji z Rosją Sowiecką i ogromna nieufność co do trwałości zawartego z nią pokoju.

The Problem of Peace with Bolshevik Russia in Polish Analyses and Opinions in the Context of the Riga Negotiations: Selected Examples

The article presents the opinions and analyses of the Second Department of the Supreme Command of the Polish Army and its chief, Lt Col Ignacy Matuszewski, the Second Department of the Polish General Staff of the Polish Army and its chief, Gen Tadeusz Jordan Rozwadowski, the Ministry of Military Affairs and experts and diplomats of the Ministry of Foreign Affairs. Reference was made to the most recent source publications, especially 'Documents for the History of Polish-Soviet Relations, 1918–1991', vol. I: '1918–1926', part 1: 'Poland between "White" and "Red" Russia (November 1918 – March 1921)' edited by Jan Jacek Bruski and Mariusz Wołos. The analysed documents relate to the possibilities, risks, and consequences of peace with Bolshevik Russia for Poland and Europe. The topics are presented mainly from a Polish perspective, but the French standpoint is also included, albeit to a lesser extent. The inclusion of France in the subject matter under discussion was primarily due to the anti-Bolshevik stance of its authorities, the importance of France in the international system after the First World War, and the numerous references to France in the documents used in the article. These documents reflect the great anxiety about the possibility of another war with the Bolsheviks. The presented opinions reflect the position of different political and military centres, but they are united by a relatively high degree of realism in their assessment of relations with Soviet Russia and a great distrust of the permanence of peace with that power.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Documents diplomatiques français. 1920, t. II: 19 mai – 23 septembre*, Paris 1999.
- Documents diplomatiques français. 1920, t. III: 24 septembre 1920 – 15 janvier 1921*, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt/M–New York–Oxford–Wien 2002.
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945, t. I: 1918–1926, cz. I: Polska między Rosją „białą” a „czerwoną” (listopad 1918 – marzec 1921)*, red. J.J. Bruski, M. Wołos, Warszawa 2020.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, red. N. Gašiorowska-Grabowska, I.A. Chrienow, t. III: *Kwiecień 1920 – marzec 1921*, oprac. W. Gostyńska et al., Warszawa 1964.
- Stanisław Patek. Raporty i korespondencja z Moskwy (1927–1932)*, red. M. Gmurczyk-Wrońska, wyd. 2, Warszawa 2013.
- Советско-польские отношения в 1918–1945 гг. Сборник документов в четырех томах, т. I: 1918–1926*, ред. М.М. Наринский, А.В. Мальгин, Москва 2017.

Opracowania

- Bartoszewicz H., *Roman Knoll. Polityk i dyplomata*, Warszawa 2018.
- Cisek J., Suleja W., *Ignacy Matuszewski w rokowaniach ryskich*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998.

- Gmurczyk-Wrońska M., *Francja i jej rosyjski „sojusznik” w latach 1917–1921*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek, A. Dudek, Ł. Kamiński, K. Kosiński, M. Przeperski, K. Rokicki, P. Sasanka, R. Spalek, S. Stępień, Warszawa 2017.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Francja wobec wojny i pokoju Polski z bolszewikami (1919–1921)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 2015, t. CXLII, z. 4.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Polska, bolszewicy i „biała Rosja” – z wschodniej polityki Francji 1918–1921*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, t. XLIX, z. 1.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Traktat ryski z perspektywy Paryża*, w: *Zwycięski pokój czy rozejm na pokolenia? Traktat ryski z perspektywy 100 lat*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Warszawa 2022.
- Gmurczyk-Wrońska M., Wołos M., Kornat M., Adamski Ł., *Rosyjska edycja dokumentów dyplomatycznych do stosunków polsko-sowieckich. Co nowego?*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, t. CXXIX, z. 4.
- Kolekcja akt z archiwów rosyjskich (grupa zespołów)*, „Wojskowe Biuro Historyczne” [online, dostęp: 20 IV 2024]: <<https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/kolekcja-akt-z-archiwow-rosyjskich-grupa-zespolow-2020-01-17-b2pv/>>.
- Majzner R., *Attachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania*, Częstochowa 2011.
- Matwiejew G., *Taktyka Adolfa Joffego podczas pertraktacji z Polską w sprawie zawarcia preliminarium pokojowych w 1920 roku*, w: *Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, red. S. Dębski, Warszawa 2013.
- Nowik G., *Odrodzenie Rzeczypospolitej w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego 1918–1922*, cz. II: *Sprawy zagraniczne*, Warszawa 2020.
- Patelski M., *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002.
- Peplowski A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, wyd. 2, Warszawa 2010.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Warszawa 1995.
- Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998.
- Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek, A. Dudek, Ł. Kamiński, K. Kosiński, M. Przeperski, K. Rokicki, P. Sasanka, R. Spalek, S. Stępień, Warszawa 2017.
- Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, red. S. Dębski, Warszawa 2013.
- Zwycięski pokój czy rozejm na pokolenia? Traktat ryski z perspektywy 100 lat*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Warszawa 2022.

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska – profesor doktor habilitowana, członek Pracowni Dziejów Dyplomacji i Systemów Totalitarnych w Instytucie Historii PAN. Zainteresowania badawcze: stosunki międzynarodowe w XIX–XX w., historia dyplomacji, historia Francji, stosunki polsko-francuskie i polsko-rosyjsko-sowieckie. Email: mwronska5@wp.pl.

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska – professor; member of the Section for the History of Diplomacy and Totalitarian Systems at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences. Research interests: international relations in the 19th–20th centuries, history of diplomacy, history of France, Polish-French and Polish-Russian-Soviet relations. Email: mwronska5@wp.pl.